

p. 5 Woord vooraf Yoeri Meessen
'Welkom in een museum in beweging. Het zijn spannende tijden voor het oudste boekenmuseum ter wereld. Achter de schermen bouwen we met collega's die er al jaren zijn en nieuwe gezichten aan ambitieuze plannen en een heldere koers voor het museum. Dat is een reis die alleen slaagt dankzij de inzet van iedereen.'

p. 8-9
Fokas Holthuis sprak met Gerard Post van der Molen, als margedrukker actief met zijn pers De Ammoniet. Hij deed een belangrijke schenking aan het museum. Meest in het oog springend onderdeel hiervan is een collectie van 128 zinken en koperen clichés van dodendansen en dodenprenten.

p. 14 Het Mundaneum Marieke van Delft
Eind negentiende eeuw wilde de Belgische jurist en vredesactivist Paul Otlet alle kennis bij elkaar brengen om wereldvrede tot stand te brengen. Samen met een andere jurist, Henri La Fontaine, richtte hij in 1895 het *Institut International de Bibliographie* op. Hun initiatief is de basis voor de film 'Archive' van Fiona Tan die te zien is als onderdeel van de tentoonstelling 'Al het weten van de wereld'.

Emily Hunt: Meer magie

FOTO TOMMY SMITS

Emily Hunt - *Hand of Sabazios in the landscape of Saint-Germain-des-Prés*, 2025 Geglazuurd keramiek en goudluster. Courtesy de kunstenaar en Sim Smith, London.

In 1463 krijgt de jonge Florentijnse geleerde Marsilio Ficino van zijn beschermheer Cosimo de' Medici de opdracht een mysterieus Grieks manuscript te vertalen: het *Corpus Hermeticum*. Deze tekst, toegeschreven aan de mythische wijze Hermes Trismegistus, zou volgens velen oeroude geheime kennis bevatten. Ficino, op dat moment bezig met het vertalen van Plato's dialogen, legt zijn werk neer en wijdt zich volledig aan dit hermetische geschrift. Cosimo is oud en ziek, en wil nog voor zijn dood iets meekrijgen van de wijsheid van Hermes Trismegistus.

In zijn teksten beschrijft Trismegistus hoe alles in het universum met elkaar is verbonden en hoe de mens tot inzicht en verlichting kan komen. Ficino's vertaling verspreidt zich snel en heeft grote invloed op het Europese denken tijdens de renaissance. De tekst draagt bij aan het opkomend humanisme, religiehervormingen en de moderne wetenschap en wakkert een nieuwe interesse aan in spiritualiteit en magie.

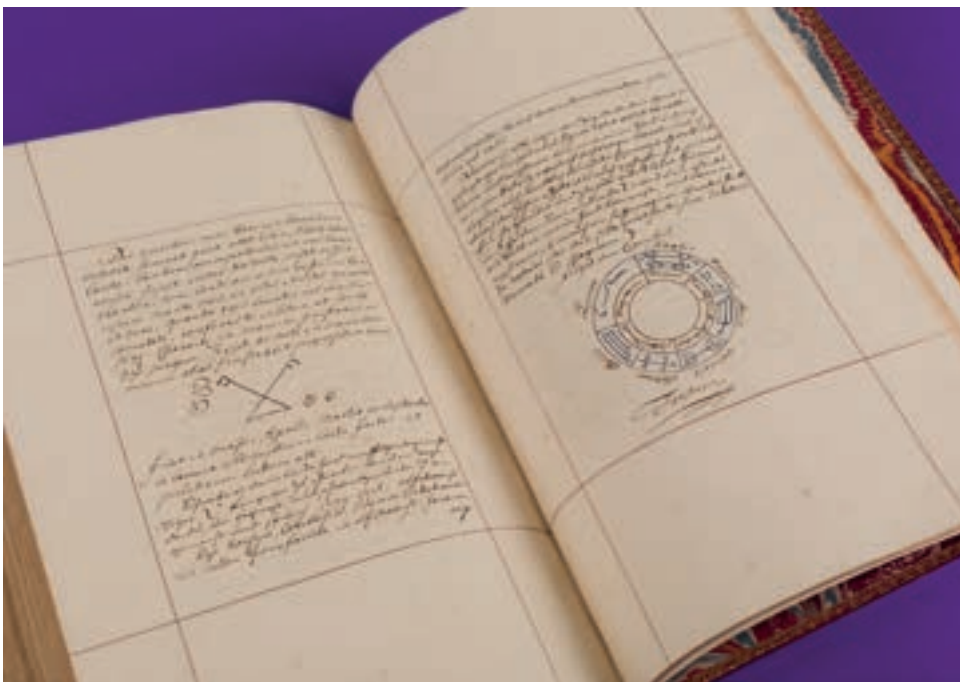
Het is precies het interessegebied van de in Australië geboren, in Berlijn wonende kunstenaar Emily Hunt. Op uitnodiging van het museum deed ze onderzoek naar magische boeken in de collectie. Haar bevindingen vormen het vertrekpunt voor een reeks nieuwe werken, samengebracht in haar eerste museale solotentoonstelling in Europa: 'Emily Hunt: Meer magie'.

Jarenlang werkt Hunt als boekhandelaar in zeldzame, antiquarische boeken. Honderden titels gaan door haar handen, een ervaring die haar

Bernard de Montfaucon, *L'Antiquité expliquée*, Parijs, 1722. Coll. Huis van het boek.

encyclopedische kunstenaarspraktijk diepgaand beïnvloedt. In haar keramische sculpturen, tekeningen en etsen verweeft ze uiteenlopende bronnen en beeldmateriaal. Een terugkerend element in haar werk is de menselijke hand. Voor Hunt symboliseert de hand creatie. Inspiratie haalt ze onder meer uit een afbeelding die al jaren aan de muur van haar atelier in Berlijn hangt: een gravure van bronzen sculpturen van handen, gewijd aan Sabazios. Deze god wordt in het oude Rome vereerd binnen geheime genootschappen. De handen, bedekt met mysterieuze religieuze symbolen, blijven voor Hunt lange tijd een inspiratiebron. Gaandeweg raakt de herkomst van het beeld op de achtergrond, terwijl het symbool zelf steeds prominenter aanwezig is in haar werk.

Clavicula Salomonis, handschrift, Nederland, 18de eeuw. Coll. Huis van het boek.

Totdat ze het museum bezoekt en de collectie zich voor haar opent. In een van de eerste boeken die ze doorbladert, duikt de afbeelding opnieuw op, eindelijk weet ze waar die vandaan komt. De maker blijkt Bernard de Montfaucon te zijn, een Benedictijnse monnik uit de late 17de en vroege 18de eeuw, die wordt gezien als een van de grondleggers van de moderne archeologie. Om de geschiedenis te begrijpen bestudeert hij niet alleen teksten, maar ook objecten en monumenten uit de Egyptische en Grieks-Romeinse oudheid. Zijn grote levenswerk is de vijftiendelige, rijk geïllustreerde encyclopedie *L'Antiquité expliquée et représentée en figures* (1722).

De boeken staan vol met standbeelden, inscripties en architectuurfragmenten, maar ook magische amuletten en rituele objecten. Hoewel Montfaucon diep geworteld is in het katholieke kloosterleven en werkt vanuit een verlichtingsideaal, leest Hunt in zijn werk ook een fascinatie voor het occulte. Door de jaren heen worden zijn boeken een belangrijke bron voor wie geïnteresseerd is in magie. Zo draagt Montfaucon, mogelijk onbedoeld, bij aan het bewaren en doorgeven van magische kennis uit de oudheid.

Marsilio Ficino en Bernard de Montfaucon leven in respectievelijk de renaissance en de verlichting, periodes van grote verandering waarin een hernieuwde belangstelling voor het mystieke ontstaat. Het is verleidelijk om een vergelijking te maken met onze eigen tijd.

Beide geleerden grijpen terug op het verleden om hun eigen tijd te begrijpen en vorm te geven. Precies zoals Emily Hunt nu ook doet. Ze duikt in het verleden en gaat terug naar de bron, op zoek naar magie voor de toekomst.

‘Magie is er altijd al geweest, en ik geloof dat het ons kan helpen om op een andere manier naar de wereld te kijken.’

FOTO LIZA WOLTERS

boek, onbedoeld, een belangrijke bron wordt voor latere generaties die juist op zoek zijn naar magische kennis.

Emily Hunt ziet ook het maken van kunst als een vorm van magie, met alchemistische elementen. Vanuit het niets laat ze iets nieuws ontstaan: wat eerst in haar gedachten bestaat, krijgt een plek in de echte wereld. Bij het maken van etsen spelen chemische processen een belangrijke rol en ook het werken met keramiek voelt voor haar als een magische transformatie. Klei, afkomstig uit de aarde, een van de vier klassieke elementen, lijkt soms een eigen wil te hebben en een vorm te kiezen die niet volledig door de maker wordt bepaald. Hunt ziet dit als een vormautomatisme, het onbewust en automatisch uitvoeren van handelingen: 'Klei wil zijn wat het wil zijn. Automatisme wordt zelden in verband gebracht met klei, alleen met tekenen, schilderen of schrijven. Toch kan het zich het duidelijkst uiten bij het maken van keramische figuren, omdat de klei zelf de richting bepaalt. De klei wil iets worden, het heeft wilskracht.'

Marsilio Ficino en Bernard de Montfaucon zijn belangrijke figuren in Hunts onderzoek en vormen een belangrijke bron van inspiratie voor haar nieuwe werk. Ze ziet hen dan ook als haar gidsen. Om hen beter te begrijpen, behalve via de boeken die ze hebben geschreven, besloot ze om hen opnieuw

tot leven te wekken in de vorm van twee marionetten. Terwijl zij de marionetten bespeelt, rijst de vraag: wie leidt wie? Is zij degene die de touwtjes in handen heeft, of zijn het juist de marionetten die haar sturen?

Hunt hoopt dat haar werk en de tentoonstelling betovering kunnen toevoegen aan onze levens. Volgens haar kan magie ons namelijk helpen om vastgeroeste patronen te doorbreken, de bestaande normen te bevragen en nieuwe mogelijkheden te ontdekken. Een wereld zonder betovering beschouwt ze als een gevaarlijke plek. 'Wanneer we opnieuw ruimte maken voor betovering in ons leven, en geloven dat ook bomen en rotsen een ziel bezitten, zullen we vanzelf zorgzamer omgaan met onze omgeving. De wereld heeft meer magie nodig!'

Stijn Kemper
curator

Haar zoektocht brengt haar bij verschillende *grimoires* in de collectie: magische boeken, zoals de *Clavicula Salomonis*, ofwel de *Sleutel van Salomo*. Dit werk bevat tekeningen van magische zegels waarmee geesten en engelen kunnen worden opgeroepen en bestuurd. De spreuken, rituelen en gebeden dienen ter bescherming tegen het kwade, kunnen liefde oproepen, onzichtbaar maken en vijanden straffen. Alleen al het lezen van het boek zou de lezer magische krachten kunnen geven.

Tegelijkertijd bevinden zich in de collectie ook boeken van auteurs die magische praktijken juist veroordelen. Zoals de Nederlandse arts Johannes Wier, die in zijn *De praestigiis daemonum* (1577) *grimoires* bestempelt als goddeloos en waarschuwt voor magie. Hij sluit zijn boek af met een gedetailleerde lijst van demonen, inclusief hun krachten en instructies om ze op te roepen. Hoewel hij met de lijst wil waarschuwen, is de informatie zo gedetailleerd dat het

Agenda

Kijk voor de meest recente gegevens op www.huisvanhetboek.nl of abonneer u op onze maandelijkse digitale nieuwsbrief (klik op Aanmelden nieuwsbrief op de homepage).

Tentoonstellingen

TENTOONSTELLING BELETAGE

- **t/m 1 februari 2026**
‘Mythes en mogelijkheden. Over de grenzen van de werkelijkheid’

‘Emily Hunt: Meer magie’

EERSTE VERDIEPING

- **t/m 1 februari 2026**
‘Al het weten van de wereld’
Over de menselijke drang om kennis te verzamelen met topstukken uit de boekencollectie en werk van Frédéric Bruly Bouabré, Fiona Tan en Efrat Zehavi.

TWEDE VERDIEPING

- **t/m 1 februari 2026**
‘News from Nowhere’
Het kunstenaarscollectief ‘The Book Lovers’ onderzoekt hoe de *artist’s novel* een nieuw medium wordt binnen de beeldende kunst.

SOUTERRAIN

- **t/m 24 februari 2026**
‘Vijf jaar Pakje Kunst’
Sinds 2020 had Huis van het boek een Pakje Kunst-automaat. Na vijf jaar eindigt het project en tonen we de 152 kunstwerkjes die maar liefst 75 verschillende kunstenaars hebben gemaakt. Tien verschillende thema’s kwamen voorbij, altijd passend bij het museum of de tentoonstelling die op dat moment te zien was.

Activiteiten

- **Gratis rondleidingen op zondag door ‘Mythes en mogelijkheden’**
Op zondag 16 november, 7 en 21 december, 4 en 18 januari en zondag 1 februari
Starttijden 14.00 en 15.00 uur. Aanmelden: niet nodig
Onze rondleiders nemen je mee langs betoverende middeleeuwse boeken en intrigerende kunstwerken van nu. We zien boeken en kunstwerken die de grenzen van de werkelijkheid verkennen en nieuwe werelden scheppen. Soms bieden die aantrekkelijke alternatieven voor onze huidige wereld, zoals *Utopia* van Thomas More. Andere boeken

claimen een werkelijkheid die nooit bestaan heeft, zoals reisverslagen waarin de schrijver vooroordelen over verre oorden bevestigt, zoals het 15de-eeuwse *Liber chronicarum* van Hartman Schedel. De kunstwerken van onder anderen Laure Prouvost, Fiona Lutjenhuis en Rens Krikhaar laten ook nieuwe werelden zien, ieder met hun eigen fascinerende verhalen.

- **Lezing Ilja Leonard Pfeijffer over Mocanië**
zaterdag 8 november van 15.00- 16.30 uur.
Ilja Leonard Pfeijffer komt vertellen over Mocanië: het denkbeeldige land dat hij als tiener ontwierp en dat uitgroeide tot een compleet universum met een eigen taal, literatuur, staatsinrichting en cultuur.
- **Masterclass miniatuur schilderen Jaap Boerman**
zaterdag 22 november 2025
‘Masterclass miniatuur schilderen’ aan de hand van het middeleeuwse bestiarium uit de collectie van Huis van het boek.

ACTIVITEITENZOLDER

OPEN SCRIPTORIUM

Monniken en nonnen schreven boeken met een ganzenveer. Alle mooie letters en versieringen zijn met de hand geschreven en getekend. Ook leren schrijven met een ganzenveer? Kom langs!
Elke zaterdag van 12:00 - 16:30 uur

OPEN DRUKKERIJ

Elke zondag van 12:00-16:30 uur zijn drukkers aanwezig om aan het publiek uit te leggen hoe drukwerk werd gemaakt voor het digitale tijdperk.

Museumwinkel

In de museumwinkel een eigentijdse selectie van boeken en leuke cadeauartikelen, zoals een linnen tasje met beeld en tekst van Emily Hunt. Prijs: € 10.

Een nieuw boekje voor kinderen van 8 t/m 12 jaar: *Geheimschrift – een doe-boek vol mysteries!* Spannende verhalen over geheime tekens, verborgen berichten, slimme trucs en opdrachten. Prijs: € 14,50.

Te zien in de winkel: de originele plakboeken van Lous Martens. Haar prachtige boek *Dierenboeken voor/Animal books for Jaap, Zeno, Anna, Julian en Luca* is ook te koop. Prijs: € 35.

Woord vooraf

Beste lezer,

Welkom in een museum in beweging. Het zijn spannende tijden voor het oudste boekenmuseum ter wereld. Achter de schermen bouwen we met collega's die er al jaren zijn en nieuwe gezichten aan ambitieuze plannen en een heldere koers voor het museum. Dat is een reis die alleen slaagt dankzij de inzet van iedereen.

Een voorwoord als dit is zo'n plek waarop je natuurlijk programmahoogtepunten noemt, maar waarbij veel kleinere successen vaak vergeten worden. Daarom wil ik deze kans aangrijpen om ook te benadrukken dat elke bijdrage – van de administratie tot de schoonmaak, van de planning tot het onderhoud – zichtbaar of onzichtbaar, onmisbaar is. Ik ben enorm trots op dit team dat samen het oudste boekenmuseum ter wereld een toekomst geeft in de 21ste eeuw.

Dit najaar presenteren we een bijzondere tentoonstelling van 678 *artists' novels*, met speciale aandacht voor *News from Nowhere* uit 1890 – de eerste *artists' novel* van William Morris, kunstenaar, ontwerper en utopisch denker. De moderne *artists' novels* tonen we naast zijn werk, dat hedendaagse schrijvers en kunstenaars nog altijd inspireert. Ook zien we hier de prachtige boekenkast van de Kelmscott Press met alle legendarische uitgaven van Morris' uitgeverij en drukkerij uit onze collectie.

Tegelijkertijd duikt beeldend kunstenaar Emily Hunt voor haar solotentoonstelling *Meer Magie* in onze magische boeken. Zoals ze zelf zegt: 'Het boek is de meest magische uitvinding.' Haar zoektocht resulteert in betoverende nieuwe kunstwerken die met magie uit het verleden de toekomst proberen te vormen.

Terwijl ons jaarthema over feit en fictie via deze en andere projecten nog volop loopt, kijk ik voor de nieuwsgierige lezer ook alvast vooruit. In 2026 staat alles in het teken van Hoop en Vrees. In een wereld die razendsnel verandert, voelen we allemaal die spanning tussen wat komen gaat en wat we dreigen te verliezen. Het is een oeroud gevoel, van Genesis tot Apocalyps. Juist in zulke tijden bieden boeken houvast. Ze geven woorden aan onze dromen en angsten, en laten zien hoe schrijvers en kunstenaars door de eeuwen heen betekenis gaven aan grote maatschappelijke omwentelingen.

Want dat is de onschatbare waarde van verhalen. In een wereld vol grote krachten en kleine momenten helpen boeken ons te navigeren. Zoals Arundhati Roy laat zien in *The God of Small Things*: ze geven ons de taal om te bepalen wat er echt toe doet. Ze bieden ons een schuilplaats voor onze vrees en de woorden voor onze hoop.

Veel lees- en kijkplezier,

Yoeri Meessen
directeur

FOTO LIZA WOLTERS

Belicht en bewaard

Studenten KABK maken catalogi Best Verzorgde Boeken

FOTO HUIS VAN HET BOEK

Net als in het studiejaar 2023-2024 deed ook het afgelopen studiejaar een groep studenten uit het derde jaar van de afdeling Grafisch van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Den Haag onder leiding van de docenten Richard Niessen een

project rond de collectie Best Verzorgde Boeken (1986-heden). Sinds 2023 is de handbibliotheek van de Stichting Best Verzorgde Boeken ondergebracht in het koetshuis. Op aanvraag is deze bibliotheek in te zien door studenten van de diverse kunstacademies en

andere geïnteresseerden. Op basis van een eigen selectie uit inmiddels meer dan dertienhonderd boeken maakten de studenten een eigen catalogus. Die selectie bestond uit minimaal vijf en maximaal vijftientig boeken, en was materieel of inhoudelijk gemotiveerd en het eindresultaat was net zo gevarieerd als de boeken waarop de catalogus was gebaseerd. Op 28 en 29 mei jongstleden organiseerde galerie Paradise een tentoonstelling van deze boeken. Van de bijna tachtig studenten die aan het project meededen, was van 47 studenten het eindresultaat te zien. De catalogi worden dit jaar aan ons overgedragen en opgenomen in de collectie van Huis van het boek.

Huis van het boek ontvangt Johan Maurits Compagnie

Ter gelegenheid van de tentoonstelling 'The Grand Tour - Bestemming Italië' in het Mauritshuis vond maandag 26 mei van dit jaar een bijzonder evenement

Maurits Compagnie die geld bijeenbrengt voor het Mauritshuis de tafels gedekt in Huis van het boek om de toekomstige tentoonstelling luister bij te zetten.

bracht hij maar liefst drie maanden in Italië door, waarin hij met name Florence, Rome en Napels en omgeving bezocht. Daar hoorde natuurlijk ook een bezoek aan Herculaneum en Pompeï bij; tijdens het bezoek aan de laatste stad maakte hij zelfs een uitbarsting van de Vesuvius mee.

Voor de leden van de Johan Maurits Compagnie gaf Rickey Tax op zaal een inleiding op de collectie waarbij stilgestaan werd bij souvenirs en voorwerpen die de baron van zijn reizen in Italië meebracht, zoals mozaïeken, marmeren reliëfs en het kurken model van de tempel van Vesta. Conservator en samensteller van de tentoonstelling Ariane van Suchtelen gaf in het koetshuis een presentatie over de inmiddels geopende tentoonstelling, die tot en met 4 januari 2026 in het Mauritshuis te zien is. De bijzondere bijeenkomst was een mooi voorbeeld van samenwerking tussen Mauritshuis en Huis van het boek, twee van de 19de-eeuwse musea die Den Haag rijk is.

FOTO ANNELIEKE TELLE

plaats op de eerste verdieping van het museum. Deze tentoonstelling toont de schatten uit de *treasure houses* Burghley House, Holkham Hall en Woburn Abbey die jonge Britse aristocraten van hun Grand Tour meenamen. Bij hoge uitzondering waren voor de Johan

weliswaar pas op latere leeftijd is gaan maken. Vanaf 1829, Van Westreenen was toen 45, maakte hij vrijwel elk jaar een reis naar het buitenland. In 1833 bezoekt hij voor het eerst Italië, waarbij hij zich tot het noorden beperkt, en in drie weken o.a. Milaan en Venetië verkende. In 1834

Leescamping in de museumtuin

FOTO AMBER TOOROP

Tussen 23 juli en 29 augustus werd de museumtuin omgetoverd tot een zomerse 'camping' inclusief tentjes, hangmatten en strandstoelen. Jong en oud kon er de hele week een lekker leesplekje vinden, en op woensdag, donderdag en vrijdag werden er doorlopend creatieve knutselen en schilderworkshops aangeboden onder leiding van museumdocenten. Kinderen kwamen 's ochtends met een boek onder de arm de museumtuin binnen, nestelden zich in een hangmat en kwamen er de hele middag niet meer uit. (Groot)ouders zaten met een tijdschrift in een strandstoel, waar ze hun kleuter in de zandbak in de gaten kunnen houden. De oudere kinderen gingen lezen in een tentje of schoven aan bij de lange tafels waar doorlopend geknutseld werd. Wie wilde lezen maar

geen boek bij zich had, kon een mand met 'leesvoer' lenen. Er waren manden voor verschillende leeftijden en in verschillende talen. De vrolijke combinatie van lezen, luieren en knutselen werkte verrassend goed. Voor veel kinderen was het hun eerste kennismaking met het museum en velen gaven aan graag nog eens terug te willen komen. Ouders waardeerden de ontspannen sfeer en de creatieve invulling, terwijl kinderen het heerlijk vonden om buiten met boeken en knutselpullen bezig te zijn. Een veelgehoorde opmerking was: 'Het voelt echt als vakantie, maar dan met boeken én knutselen erbij!' De Leescamping bracht deze zomer het plezier van lezen op een laagdrempelige, speelse manier onder de aandacht. Een mooi idee om volgend jaar te herhalen.

Museumnacht opnieuw druk bezocht

Op zaterdagavond 11 oktober bruieste cultureel Den Haag weer vanwege de jaarlijkse Museumnacht. Huis van het boek wordt op de site van Museumnacht Den Haag beschreven als 'een must-see voor boekenliefhebbers maar ook de plek voor de diehard Museumnachtfans'. Dat bleek ook uit de bezoekcijfers. Maar liefst 1906 mensen (een record voor ons museum) kwamen deze avond

binnen om mee te doen aan een heel divers programma. Ieder jaar is het hele museum weer omgetoverd tot een sfeervolle plek met workshops, spannende activiteiten en muziek. Dit jaar was het overkoepelende thema 'monsters', aansluitend bij het jaarthema van het museum: Mythes en mogelijkheden. Zo waren er in de drukkerij workshops 'Monsterlijke manuscripten' waar je je

eigen mini-beestenboekje kon maken met afbeeldingen uit middeleeuwse bestiaaria. Op de Boekzaal was er tweemaal een boeken-pubquiz over boeken uit de collectie van het museum met een monsterlijk thema, waarvoor de mensen in de rij stonden te dringen om mee te doen. Liefhebbers van magie konden in de tentoonstelling 'Emily Hunt: Meer magie' de tarotkaarten laten lezen. Deze activiteit

was zo populair dat we veel mensen moesten teleurstellen. De rij belangstellenden was simpelweg te lang. In het souterrain konden bezoekers een drakenpis-cocktail maken en je innerlijke monster van klei maken waarvoor ook mensen in de rij bleven wachten. En iedereen vond het leuk en spannend om in de tuin de glow-in-the-dark monsterroute doen en foto's laten maken. De jonge muzikanten van de indie rockband Winston hadden veel succes met hun optredens. En tot slot konden bezoekers op zolder de strijd aangaan met monsterlijke knuffels. Het was een beestachtig geslaagde museumnacht.

FOTO AAD HOOGENDOORN

Grafisch erfgoed: clichés van dodendansen en dodenprenten

Het museum heeft een belangrijke en omvangrijke schenking ontvangen van verzamelaar en documentalist van grafisch erfgoed Gerard Post van der Molen, als margedrukker actief met zijn pers *De Ammoniet*. Meest in het oog springend onderdeel van de schenking is een collectie van 128 zinken en koperen clichés van dodendansen en dodenprenten. Gerard was onlangs in Huis van het boek om aan mij zijn schenking toe te lichten.

Clichés van Sem Hartz

‘Het maakt deel uit van een grotere schenking grafisch erfgoed, die uit verschillende delen bestaat. De eerste schenking bestaat uit materiële zaken zoals zetsels, clichés, gereedschappen en grafisch materiaal. De

dodendans hoort tot deze categorie. Midden jaren negentig heb ik een project gestart om een educatieve, werkende replica te bouwen van een gietinstrument om met de hand letters te gieten. Daardoor kwam ik in contact met Henk Drost, de laatste lettersnijder van Johan Enschedé. Ik had hem gevraagd om stempels te snijden en op een gegeven moment, in 1998 meen ik,

zei hij tegen me: ‘Sem Hartz had een hele stapel clichés van de dodendans, ben jij daarin geïnteresseerd?’. Ik dacht: clichés? Dodendans? Onmiddellijk! Henk Drost ging naar de weduwe van Hartz en een paar weken later kreeg ik van hem een pak met 67 clichés. Daar was niets over bekend, zijn weduwe wist ook niets van de herkomst, maar ze nam aan dat het uit het archief van de Tuinwijkpers kwam, de handpers van haar man. Er zat een envelop met de titel ‘proefdrukken’ bij, maar van niet alle clichés was er een afdruk en van niet iedere afdruk was er een cliché. Kijk, dat zijn mijn aantekeningen, toen was ik nog zo onbeleefd om op de proeven van Hartz te durven schrijven.

Bram de Does via Drukwerk in de Marge

Het verbindende thema was dodenaftbeeldingen, niet alleen dodendansen. Ik wilde op zoek gaan naar de ontbrekende clichés, maar dat leek mij een onmogelijke opgave. In 2014 kwam ik in de nieuwsbrief van *Drukwerk in de Marge* een bericht tegen van Bram de Does die zijn oude blokken te koop aanbood. Ik heb toen meteen gereageerd: ‘reserveer ze voor me, ik kom ze halen’. Ik ben naar Drenthe gereden en heb de blokken gekocht. Aan het eind van het gesprek vroeg Bram of ik misschien geïnteresseerd was in clichés van de dodendans? Ik dacht meteen: dit kan niet waar zijn. Bram bleek 61 clichés met dodenaftbeeldingen in huis te hebben en ik herkende meteen platen van de proeven van Sem Hartz. Hij had de collectie ooit van Hartz gekregen en nu had ik 128 clichés in huis, grotendeels uit het interbellum. Ik wilde achterhalen wat elke afbeelding voorstelde, waar het origineel vandaan kwam en wat de bestemming was.

Toekomstige uitgave over de dodendans

Jos Swiers van de *Athaea Pers* bood aan om me daarbij te helpen. Jos kende Eddy Schuyer, verzamelaar en oud-voorzitter van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen, die veel van de dodendans wist. We wilden gedrieën van de collectie een uitgave verzorgen vergelijkbaar met *L'Art typographique* van Wouter Nijhoff: een platenatlas met van elk cliché een heel mooie afdruk, in logische volgorde gerangschikt en voorzien van uitgebreide toelichting. Verder zou er een verhaal over de dodendans inkomen van de hand van Eddy Schuyer. Jos zou het allemaal uitzoeken en dat is hem voor driekwart gelukt. Enkele tientallen zijn er gebruikt voor een lang artikel ‘Danse Macabre. De doodendans in de

drukkunst' van A.W. Barten in het kerstnummer uit 1942 van *De Tampon* [tijdschrift van de School voor grafische vakken, Utrecht.]. Zelf zou ik een hoofdstuk schrijven voor het boek over clichés en clichétechnieken, dat is echt iets voor mij want ik ben zeer geïnteresseerd in hoogdruk en alles wat daarmee te maken heeft. De uitgave, die ik digitaal wilde uitvoeren, zou dus uit drie afdelingen bestaan: een inleiding over dodenaftbeeldingen, in het bijzonder de dodendans, een precieze beschrijving van de afbeeldingen, hun bronnen en betekenis en mijn technische bijdrage. In een aparte map zouden alle afbeeldingen op losse bladen bewaard worden, in boekdruk door mij uitgevoerd. Ik zag het al helemaal voor me, maar ik was met het *Groeiboek* bezig en ook met allerlei andere projecten, dus schoof ik het voor me uit.

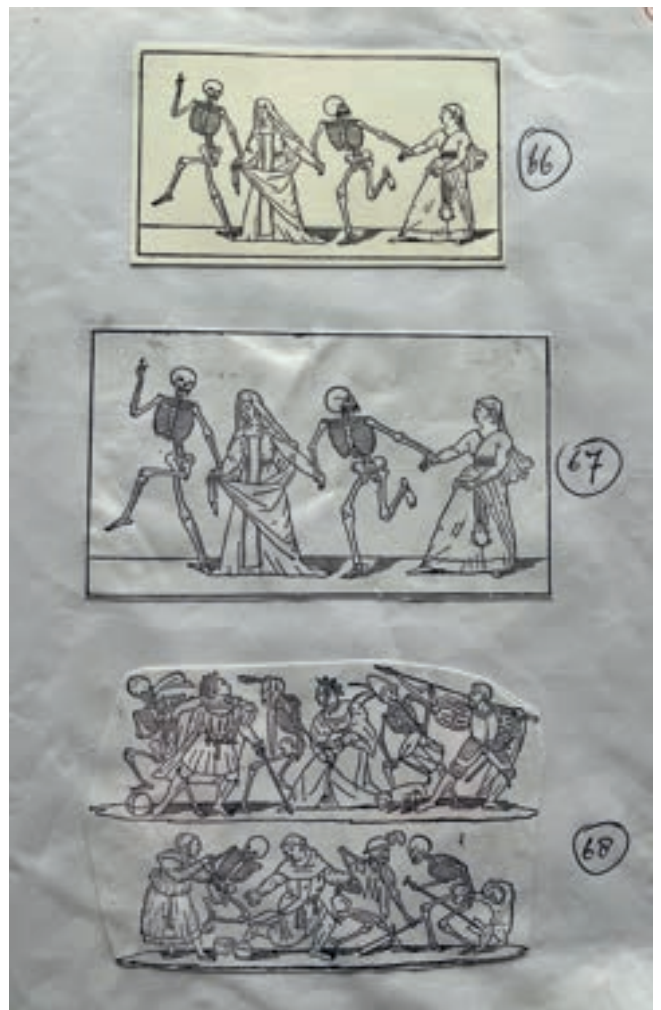
Conserveringswerk aan de clichés van Sem Hartz

In de tussentijd ben ik wel druk bezig geweest met de clichés van Sem Hartz. Een vriend van me, Johan Geurink, bouwde speciaal voor de collectie een bok met veertien laden en ik ging aan de slag met de clichés. Die bleken gepreserveerd te zijn met lak en asfalt om ze te behoeden voor corrosie. Ze moesten gereinigd worden. Uiteindelijk heb ik ze allemaal schoon gekregen met aceton, het kostte mij een paar maanden werk. Het waren allemaal losse clichés, dus ze moesten 'op voet komen'. Voor elk cliché heb ik precies op maat een voet samengesteld uit losse aluminiumblokjes, een heel nauwkeurige klus. Elk blokje heb ik vervolgens met de hand gepolijst met Scotch Brite, 444 blokjes in totaal en elk blokje heeft zes kanten, dus reken maar uit. Ze zijn allemaal opgeplakt, licht ingeolied en verpakt in oliepapier en plastic om ze luchtdicht te bewaren. Daarnaast verzamelde ik boeken en artikelen over

de dodendans en heb ik werkdoosiers samengesteld die ook deel uitmaken van de schenking. We hebben trouwens niet van alle afbeeldingen de bestemming kunnen achterhalen, daar moet nog verder onderzoek naar gedaan worden. In 2022 overleed Jos Swiers en daarmee verviel de opzet van onze uitgave, reden om het project te stoppen. Ik hoop dat de uitgave er ooit nog komt, maar ik ben er nu aan toe om er afscheid van te nemen. Ik ben 83 en heb me bijna een halve eeuw ingezet voor behoud van grafisch erfgoed. Mijn aandeel in de collectie dodenaftbeeldingen is dat ik van een verzameling clichés een collectie gemaakt heb die gereed is voor nader onderzoek.

Het lijkt me buitengewoon interessant voor een onderzoeker of student. Het voorwerk is al gedaan.'

Fokas Holthuis

‘De ontmoeting van allerlei werelden in een klein kastje’

Laurens de Man (32) wint de Prijs voor Jonge Boekverzamelaars 2025

Sinds 2023 wordt tijdens de Amsterdam International Antiquarian Book & Map Fair een prijs uitgereikt voor jonge boekverzamelaars tot en met 35 jaar. Deze prijs is een initiatief van de Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren (NVVA) in samenwerking met het Nederlands Genootschap van Bibliofielen (NGB) en Huis van het boek. De prijs bestaat uit een cheque van € 1000, te besteden op de beurs waar de prijs wordt uitgereikt. De prijswinnaar mag zijn/haar collectie op die beurs ook exposeren. En hij/zij krijgt een jaar een gratis lidmaatschap van de Vrienden van Huis van het boek en het NGB.

FOTO REINDER STORM

Een jury bestaande uit Laurens Hesselink, Alex Alsemgeest en Marieke van Delft beoordeelt de inzendingen. Daarbij wordt gelet op de consistentie en duidelijke doelstelling van de collectie en de manier waarop de verzamelaar zijn collectie presenteert. In 2023 is de Prijs voor Jonge Boekverzamelaars gewonnen door Aron Ouwerkerk (toen 25) met zijn collectie boeken van en over vroegmoderne vrouwelijke auteurs. In dat jaar was er ook een aanmoedigingsprijs voor Floor Jongenelen (toen 12) met haar collectie oude en nieuwe kinderboeken. Het jaar daarop ging de prijs naar Paul Hulsenboom (toen 33) voor zijn verzameling *Polonica*, oftewel boeken die verband houden met Polen. Zijn collectie bevat verhandelingen over de geschiedenis, topografie en zeden van Polen, alsook aan poëziebundels met gedichten over Polen of aan Poolse geleerden.

De Prijs voor Jonge Boekverzamelaars 2025 is gewonnen door Laurens de Man (32 jaar) met zijn verzameling miniatuurboeken. Een eervolle vermelding is er voor Marc Draaisma (21 jaar) voor zijn collectie boeken over het Friese gebied ‘Het Bildt’. De verzameling van de prijswinnaar heeft een directe relatie met Huis van het boek. Want in de lente van 2020 stuitte hij online op de befaamde miniatuurbibliotheek van Huis van het boek: de Bibliotheca Thurkowiana. Hij was meteen verkocht door dit prachtige ‘universumpje-in-een-oogopslag’. Volgens hem straalt zo’n miniatuurbibliotheek een mengeling uit van ambacht, verbazing, overzicht, gelaagdheid, vertedering, ontmoeting, diepgang, spelerei... De miniaturist William Robertson vatte

het volgens hem helder samen: ‘Why miniatures? [...] You either get it or you don’t’. Laurens begon in een rustig tempo te verzamelen door in zijn schaarse vrije tijd boek- en kringloopwinkels te bezoeken en online rond te struinen. En dat heeft effect gehad. Zijn verzameling bestaat nu al uit 325 exemplaren. Hij vindt het fascinerend dat een miniatuurboek zoveel kanten heeft: ‘Een miniatuurboek kan kinderspeelgoed zijn, maar ook een prestigeobject van een boekbinder. Een onbenullig reclaimeding of een extreem verfijnd juweel. Een gezellig souvenir of slinks politiek propagandamiddel. Een grapje of een object van devotie.’

Deze veelzijdigheid is in zijn collectie terug te vinden want De Man sluit

geen miniatuurboeken uit. Alle boeken die kleiner zijn dan 8 cm komen in principe voor opname in aanmerking. Hij heeft zijn verzameling in verschillende onderdelen ingedeeld: literatuur, private press boekjes, woordenboekjes, kinderboekjes, agendaatjes en almanakjes, religieuze boekjes, grappen & grollen, politieke boekjes, Oostblok-boekjes, muziek, ‘old & rare’ en eigen gebonden boekjes. Een groot voordeel van miniatuurboekjes is dat een dergelijke collectie niet veel plaats inneemt. Laurens maakte een boekenkast van een wijnkistje en een kruidenrekje. Zijn toekomstdroom is een boekenkastje met een zweempje Bibliotheca Thurkowiana, met daarin al hun twintig uitgaafjes - dat zou hij geweldig vinden!

Marieke van Delft

Restauratie Madonna met kind

FOTO ELLEN VAN SCHIE

Schimmeltest uitgevoerd door Helicon Collection Care

In een kabinetje achter in de Oudhedenzaal bevindt zich een bijzondere deelcollectie van het museum: de middeleeuwse paneelschilderijen. Om deze te beschermen zijn ze opgehangen in een klimaatbox, een afgesloten doos van glas en kunststof waarbinnen de luchtvochtigheid constant blijft. Ook zijn de schilderijen zo beschermd tegen andere nadelige invloeden zoals stof of insecten.

Helemaal zonder risico is dit helaas nooit. Bij een controleronde begin 2024 vonden we tot onze schrik op een van de schilderijen, 'Madonna met kind' van Atelier Joos van Cleve (ca. 1485 – 1541), een aantal verdachte witte vlekjes. Zou dit wellicht schimmel zijn? Een vermoeden van schimmel is een calamiteit waarop meteen actie moet worden ondernomen, omdat dit het schilderij onherstelbaar kan aantasten. Het schilderij is naar een aparte ruimte gebracht en uit de klimaatbox gehaald om onderzocht te worden. Met een wattenstaafje is voorzichtig een monster genomen van het verdachte vlekje. Dit is vervolgens in een reageerbuis op een voedingsbodem gezet en een week lang op 28 graden Celsius bewaard. Na die week is zichtbaar of het monster schimmelsporen bevat, doordat deze al of niet tot ontwikkeling zijn gekomen. De test wees gelukkig uit dat het geen schimmel was. Nader onderzoek leidde tot de conclusie dat het blindgeslagen vernis was, dat een structuur vertoont die op pluizige schimmel lijkt. Het vernis op het schilderij was bovendien op een aantal plekken mat geworden en gelig verkleurd. Dit was voor het museum aanleiding om het schilderij te laten restaureren. Naast het afnemen van oude vernislagen werd ook een deel van de oude retouches verwijderd die

bij eerdere restauraties waren aangebracht. De restaurator heeft met een UV-lamp kunnen bepalen welke verf origineel is en welke oude retouches zijn. Zij ontdekte ook dat er ooit iets aan het schilderij was toegevoegd: een schaamlapje dat de geslachtsdelen van het Christuskind verbergt. Omdat dit op een vernislaag was geschilderd die moest worden verwijderd, verdween het schaamlapje automatisch mee. Echter, het opnieuw schilderen van een schaamlapje zou ethisch en esthetisch gezien niet wenselijk zijn. Het schilderij weerspiegelt nu beter, hoe de schilder het ooit bedoeld heeft.

De restauratie bracht daarnaast aan het licht dat de oorspronkelijke verflaag in goede conditie is. Daar overheen is door de restaurator een basisvernislaag aangebracht, en daarop heeft zij de nieuwe retouches aangebracht. Op die manier is duidelijk dat deze niet bij het origineel horen. Ter afwerking is een beschermend vernis aangebracht.

FOTO JAN-CHRISTIAAN VAN EDE

Masja Arnouts (links) van Schilderijen Restauratie Atelier Arnouts en Ellen van Schie (rechts) met het gerestaureerde schilderij

Het schilderij heeft door de restauratie veel meer diepte gekregen: de kleuren zijn helderder en de vele details, ook in het landschap op de achtergrond, zijn weer goed zichtbaar. Het werk heeft een nieuwe klimaatbox gekregen en kon na drie maanden afwezigheid weer op zaal worden teruggeplaatst. Met de nieuwe verlichting die vorig jaar op de eerste verdieping is aangebracht, komt het schilderij nog beter tot zijn recht.

Met dank aan Helicon Collection Care en restaurator Masja Arnouts die het onderzoek en de restauratie hebben uitgevoerd.

Ellen van Schie
registrar

‘News from Nowhere’, artists’ novels in Huis van het boek

Op de tweede verdieping van het museum is de tentoonstelling ‘News from Nowhere’ te zien. Hier staan ter inzage ruim 680 *artists’ novels* in een grote boekenkast. Sommige, heel bijzondere *artists’ novels* liggen in vitrines. Zo ook de Kelmscott-uitgave van *News from Nowhere* van uitgever, schrijver, kunstenaar, ontwerper en utopisch denker William Morris. Deze roman van Morris uit 1890 beschouwen kunstenaar David Maroto en curator Joanna Zielińska als de eerste *artist’s novel*. Morris zien zij ook als een voorloper in het genre van de sciencefiction en fantasy. Met zijn werk oefent hij nog steeds veel invloed uit op hedendaagse *artists’ novels* over tijdreizen en utopische samenlevingen, van onder anderen Liam Gillick, Mai-Thu Perret en Will Holder.

Onderzoek naar fenomeen *artist’s novel*

Tegenwoordig schrijven steeds meer beeldend kunstenaars romans, een fenomeen dat een tot nu toe onbekend medium binnen de beeldende kunst vormt. Deze observatie van David Maroto en Joanna Zielińska vormt het uitgangspunt voor deze tentoonstelling. Maroto en Zielińska onderzoeken de vraag hoe de roman een medium kan worden in de beeldende kunst, net als video of installatie. Hun definitie luidt: een *artist’s novel* is een *artist’s novel* (in plaats van een literaire roman), omdat hij is ingebed in een artistiek discours, in plaats van in een literair discours. De kunstenaar/auteur heeft niet de ambitie om een roman te schrijven, maar om antwoorden

te geven op artistieke problemen door middel van romantechnieken.

Op de vraag waarom een beeldend kunstenaar een roman zou willen schrijven in plaats van een schilderij te maken, antwoordt Maroto: ‘Dit is een van de belangrijkste vragen die we proberen te begrijpen. Om het kort te houden: de roman biedt een aantal hulpmiddelen die de kunstenaar ten dienste kan stellen van een kunstproject. Bijvoorbeeld: het lezen van een roman kost tijd,

FOTO DAVID MAROTO

De tentoonstelling komt voort uit een onderzoeksproject van The Book Lovers van David Maroto en Joanna Zielińska die onderzoek doen naar het begrip *artist’s novel*. De door hen samengestelde verzameling *artists’ novels* is een bruikleen van het MHKA (Museum voor Hedendaagse Kunst Antwerpen) die ook een door The Book Lovers opgestelde parallelle online databank beheert. De collectie bestaat uit romans van bekende kunstenaars als Salvador Dalí, Yayoi Kusama en Andy Warhol. De *artists’ novels* worden tentoongesteld naast een topstuk uit de museumcollectie: de kast met alle uitgaven van de Kelmscott Press, de legendarische private press die in 1891 werd opgericht door William Morris.

uren, dagen, misschien wel weken. Veel kunstenaars zien hierin een manier om de artistieke ervaring te vertragen. Ze zijn gefrustreerd door de weinige tijd die het publiek doorgaans neemt om zich met hun werk bezig te houden of het te bekijken. Als we de *artist’s novel* als een kunstwerk beschouwen, kan dit de sleutel worden tot een langdurige betrokkenheid bij het werk van de kunstenaar, bij een groter project waartoe de roman behoort. [...] Wat we kunnen zeggen, is dat in de *artist’s novel* de inhoud van het werk besloten ligt in het creatieproces. De kunstenaar opent meestal het proces waarmee de tekst tot stand komt. Soms gebeurt dat via performances, tentoonstellingen of publieksevenementen.’

Arsenicum en oud behang

In 1775 wist de Zweed-Duitse chemicus Carl Wilhelm Scheele met behulp van arsenicum een levendige (!) groene kleur te produceren. De toepassing van deze nieuwe kleur werd spoedig populair, al verbleekte het groen vrij snel. In 1814 werd een stabielere versie van dit op arsenicum gebaseerde pigment, het zogenaamde Schweinfurter groen, geproduceerd. Dit werd in de decennia daarna veelvuldig in behang en boekbanden

draagbare Röntgen Fluorescentie Spectrofotometer (XRF) analyseerden zij zowel het behang als een selectie boekbanden. Met deze techniek die het te onderzoeken materiaal niet beschadigt, kan de elementaire samenstelling van het (oppervlak van het) object worden bepaald en de eventuele aanwezigheid van schadelijke stoffen worden vastgesteld.

Het textielbehang met bloemen en bladeren in de wintereetkamer aan de achterzijde van het gebouw dateert uit ca. 1750; het turquoise papieren behang in de zalen en suite van de Parijse firma Réveillon werd in 1788 aangebracht. Dit is het oudste papierbehang in Nederland dat ter plekke bewaard is gebleven. Hoewel de datering van het behang al deed vermoeden dat dit geen gevaar zou vormen voor bezoekers en medewerkers, wilden wij dit graag met onderzoek ter plaatse zekerstellen. In de lijn der verwachting werd in de verschillende behangsels geen arseenhoudend groen pigment aangetroffen. De kleine sporen arseen die toch werden aangetroffen zijn hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit het water dat bij de papierproductie gebruikt is. In slechts een van de zes onderzochte boeken met een groene band uit de 19de eeuw werden arseen en koper gevonden in een verhouding die wijst op de toepassing van Schweinfurter groen. Het betreft *Souvenir d'un petit voyageur*, nota bene een kinderboekje uit ca. 1830-1840. Naar verwachting zijn er in de collectie meer boeken die arseen bevatten, en is voorzichtigheid bij de omgang met deze boeken geboden. In navolging van de werkwijze van de KB, nationale bibliotheek wordt een veiligheidsprotocol opgesteld. Daarmee zijn medewerkers en bezoekers die met boeken werken waarbij het vermoeden bestaat dat deze arsenicum bevatten, afdoende beschermd. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft hiertoe in het

onderzoeksrapport suggesties gedaan voor persoonlijke beschermingsmiddelen, waaronder het gebruik van nitrilhandschoenen en handen wassen na het aanraken van de boeken. Oppervlakken waarmee de boeken in contact zijn geweest worden na het werk gereinigd. Collectiestukken waarvan wij weten dat zij arsenicum bevatten, krijgen een speciale verpakking.

Rickey Tax
hoofd Collecties

FOTO RIJKSDIENST CULTUREEL ERFGOED

toegepast. Hoewel de giftige eigenschappen van het pigment al langere tijd bekend waren, werd het pas in 1890 uit de handel gehaald. De KB, nationale bibliotheek liet recent onderzoek doen naar de aanwezigheid van arsenicum in de collectie. Ook verschenen er artikelen over de aanwezigheid van deze giftige stof in behang en boekbanden. Naar aanleiding daarvan hebben op 25 juni van dit jaar twee onderzoekers van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Agnes Brokerhof en Guusje Hartevelde, ons museum bezocht. Met behulp van een

Al het weten van de wereld

FOTO MARIEKE VAN DELFT

‘Wie kennis vermeedert, vermeedert de smart’ staat in de Bijbel (Prediker 1:18). Die zin kan op meerdere manieren geïnterpreteerd worden. Een van de pijnpunten die de enorme toename van kennis creëert, is het feit dat het onmogelijk wordt om alle kennis te overzien. Dit is iets dat mensen al eeuwenlang dwarszit. In Huis van het boek is tot en met 1 februari de tentoonstelling ‘Al het weten van de wereld’ te zien die nagaat waar de drang van mensen om zoveel mogelijk kennis te verzamelen vandaan komt. In de expositie staan encyclopedieën op de voorgrond maar komt ook werk van kunstenaars aan bod die hierop reflecteren.

Kennis werd niet alleen verzameld in encyclopedieën, maar ook door boeken bijeen te brengen. In de derde eeuw voor Christus werd in Alexandrië, gelegen in het huidige Egypte, een bibliotheek opgericht waar men alle teksten wilde verzamelen die er waren. Schepen die aanlegden werden geïnspecteerd en teksten werden in beslag genomen voor de bibliotheek.

Na het uitvinden van de boekdrukkunst nam het aantal boeken dat in omloop was enorm toe en probeerde men wanhopig grip hierop te houden. Dat bracht in het midden van de zestiende eeuw de Zwitser Conrad Gessner ertoe de *Bibliotheca Universalis* samen te stellen vanuit de gedachte dat geen titel vergeten mocht worden. Hij reisde rond en noteerde alle boeken of verwijzingen naar titels. In 1545 publiceerde hij zijn bibliografie met 12.000 titels van 3000 auteurs.

Eind negentiende eeuw ontstond bij de Belgische jurist en vredesactivist Paul Otlet een vergelijkbaar initiatief vanuit een ander perspectief: hij wilde alle kennis bij elkaar brengen om wereldvrede tot stand te brengen. Samen met een andere jurist, Henri La Fontaine, richtte hij in 1895 het *Institut International de Bibliographie* op waar ze alle bibliografische kennis bij elkaar brachten vanuit de gedachte dat er nooit meer oorlog zou ontstaan als mensen elkaar maar begrepen. Zij legden een enorm kaartstelsel aan met beschrijvingen van boeken en artikelen. Het instituut werd ondergebracht in het Mundaneum in Brussel en nam na een aantal jaren zo’n honderd zalen in beslag. Helaas stopte de Belgische regering in 1934 met de financiering en kwam het project tot stilstand. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vernietigden de Duitsers een groot deel van de kaarten met bibliografische informatie. De overblijfselen ervan zijn tegenwoordig ondergebracht in het Mundaneum Museum in Bergen, België. Op de expositie in Huis van het boek is de film ‘Archive’ (2019) van Fiona Tan te zien. De kunstenaar ontwierp een fictieve architectuur voor dit instituut die ze heel precies digitaal heeft geconstrueerd.

Otlet kon al tijdens zijn leven vaststellen dat zijn idee niet werkte. Hij kreeg twee wereldoorlogen over zich heen en stierf in 1944 als een gedisillusionerd man. Zijn kennisvermeerdering leidde inderdaad tot smart voor hem. Maar zijn ideeën hebben een blijvende invloed op archieven en bibliotheken wereldwijd en zelfs op het ontstaan van het internet.

Marieke van Delft

FOTO MARIEKE VAN DELFT

Aanwinsten

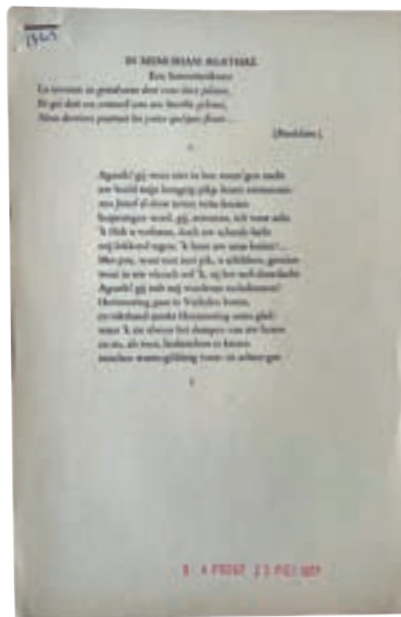
Astèr

Bij het opruimen van een zolder kom je nog eens wat tegen. Zo vond voormalig margedrukker Ger Kleis op zijn zolder een doos met archivalia rond Astèr, de prachtige bibliofiele reeks die Kleis samen met uitgever en verzamelaar Johan Polak en uitgever en (later) collega-margedrukker Ben Hosman oprichtte. Met deze bibliofiele reeks op intekening wilde Kleis langere teksten uitgeven dan waartoe hij, beperkt door zijn voorraad letters en beperkte drukformaat van zijn pers, zelf in staat was. In 1982 verschijnt een prospectus als aankondiging van de reeks met 'letterkundige kostbaarheden uit de wereldliteratuur', waarin auteurs als Andrian, Von Platen, Rilke, Kloos en anderen worden vermeld. Uiteindelijk verschijnen er drie uitgaven, met teksten van Mallarmé, Andrian en Seferis. Het Astèr-archief werd onlangs toegevoegd aan het reeds in Huis van het boek ondergebrachte archief van Kleis' Sub Signo Libelli. Het bevat de correspondentie met de drie uitgevers, auteurs en vertalers van de verschillende uitgaven, en dossiers van uitgaven die uiteindelijk niet zijn gerealiseerd. Een Fundgrube voor de jonge onderzoeker.

Eragny Press compleet

In Leeslint van december 2012 konden wij melden dat met de aankoop van *Peau d'Ane* uit 1902 ons streven een complete set van de uitgaven van de Engelse Eragny Press te hebben weer een stapje dichterbij was gekomen. Bij de laatste veiling van Bubb Kuyper konden we dan eindelijk de laatste twee ontbrekende boeken van de pers van Lucien en Esther Pissarro aankopen: de twee delen van *Moralités légendaires* van Jules Laforgue van 1897 en 1898. Lucien Pissarro, zoon van de impressionistische schilder

Camille Pissarro, vestigt zich in 1890 in Londen waar hij in 1894 zijn private press, Eragny Press, begint. Met het eerste deel van de *Moralités* begeeft Pissarro zich voor het eerst op de Franstalige markt. Door de aankoop van beide delen schaart Huis van het boek zich bij slechts een handjevol instellingen wereldwijd dat zich kan beroepen op een complete set van de 32 uitgaven van de Eragny Press die tussen 1894 en 1914 verschenen.

Erotisch plagiaat

In de beginjaren van de Eliance Pers, een van de belangrijkste marginale uitgevers in Nederland, staat de uitgever, Peter Muller, zelf achter de handpers. Later besluit hij de meeste uitgaven volgens zijn aanwijzingen door professionele drukkerijen te laten drukken. De meeste titels verschijnen tussen 1968 en 1980. Muller geeft werk uit van befaamde Nederlandse auteurs als Gerard Reve en Willem Frederik Hermans. In 1980 besluit hij de verzamelde erotische poëzie van E. du Perron uit te geven, verzorgd en van een verantwoording voorzien door Kees Lekkerkerker. De gehele totstandkoming van dit ambitieuze project is sinds kort in Huis van het boek te reconstrueren aan de hand van een aangekocht klein archief rond de publicatie. Gezien de omvang, vier ingenaaide losse deeltjes met omslag in een cassette, is het ongetwijfeld een dure productie geweest. Het drukwerk is verzorgd door Hooiberg te Epe in 125 exemplaren. De verkoopprijs van 475 gulden was kennelijk te hoog voor bepaalde liefhebbers. Daarom verschenen er ten minste drie illegale herdrukken. Deze maken ook deel uit van het archief.

Rickey Tax
hoofd Collecties

Bericht van de Vrienden

Op zaterdag 14 juni bracht het jaarlijkse uitje van de Vrienden van Huis van het boek enkele tientallen belangstellenden naar Gouda, waar we 's ochtends uitgebreid rondgeleid werden in de Sint-Janskerk door Tom Hage en Jaap van Rijn. Zij vertelden ons over de wereldberoemde Goudse glazen, 72 gebrandschilderde glas-in-

FOTO MARIEKE VAN DELFT

loodramen waarvan het merendeel uit de zestiende eeuw stamt. In een enorme kluis in de kerk worden ook de originele ontwerpen voor de ramen bewaard, de cartons. De glasschilders leverden hun ontwerpen op ware grootte (tot 22 meter hoog!) in na de voltooiing van een raam. Het is heel bijzonder dat ze bewaard zijn gebleven, regelmatig worden er cartons tentoongesteld in het nabijgelegen Museum Gouda. We bezochten ook de originele, maar niet meer als zodanig in gebruik zijnde librije van de kerk, waar van eind zestiende tot eind negentiende eeuw de stadsbibliotheek gevestigd was. Nu wordt er het archief van de kerk bewaard. Schuin onder de librije bevindt zich de Van Beverninghkapel, ooit gebouwd als grafkapel voor de regent Hieronymus van Beverningh en zijn echtgenote. Tegenwoordig is er de Goudse Librije 2.0 gevestigd, waar de bezoeker zich met moderne audiovisuele middelen kan verdiepen in de geschiedenis van de kerk en zijn librije of in de geschiedenis van Gouda.

Rond de middag lunchten we in de Chocoladefabriek, inderdaad, een oude fabriek waar vroeger chocolade werd vervaardigd, maar waar nu onder

meer de openbare bibliotheek, een drukkerswerkplaats en het Streekarchief Midden-Holland huizen. Ook worden daar tegenwoordig de boeken van de Goudse stadslibrije bewaard. In de Drukkerswerkplaats - waar onder het imprint Sub Signo Leonis met de hand gezet en gedrukt wordt op de oude pers van meesterdrukker Ger Kleis van het prachtige bibliotheekfonds Sub Signo Libelli - werden we vergast op een exemplaar van de *Fasciculus Temporum* van Werner Rolevinck. Rolevinck was een Kartuiser monnik die leefde van 1425 tot 1502 en de *Fasciculus* is zijn bekendste werk, een van de weinige boeken die in de incunabeltijd tijdens het leven van de auteur werden gedrukt. Het betreft een wereldkroniek vanaf de schepping tot aan het moment van uitgave,

waarbij nieuwe uitgaven vaak werden geactualiseerd. Het drukken van het boek was een absolute meesterproef vanwege de moeilijk te zetten pagina-indeling: horizontale dubbele lijnen in het midden van de pagina, met daarboven de Bijbelse geschiedenis en daaronder de wereldlijke geschiedenis. Het exemplaar dat wij zagen, was de enige Nederlandstalige editie, in 1480 gedrukt door Johan Veldener in Utrecht. Een medewerker van het archief vertelde over zijn favoriet uit de collectie, *Vondels Gysbreght van Aemstel*. Deze monumentale uitgave is een belangrijke vroege Jugendstilproductie met tientallen litho's van Antoon Derkinderen, deels in zilver en goud gedrukt, die tussen 1894 en 1900 werd uitgegeven in twintig afleveringen.

Op vrijdag 30 januari 2026 bent u welkom in het museum voor de jaarlijkse nieuwjaarsbijeenkomst met een toespraak van de voorzitter van de Vrienden, een presentatie van door de Vrienden gefinancierde aanwinsten, een rondleiding door de tentoonstelling en een borrel na afloop. Save the date!

Fokas Holthuis

Nieuwe Vrienden

De heer Kelvin Bras, Gouda
Mevrouw Alex Bras, Gouda
De heer Paul Hulsenboom, Lent
Mevrouw Hanneke Teekens, Den Haag
De heer Matthijs van Beijma, Voorburg
Mevrouw Erika van Beijma-Mensing, Voorburg
De heer Marcel Tielemans, Den Haag
Mevrouw Joke van der Leeuw-Roord, Den Haag

FOTO'S AAD HOOGENDOORN

Colofon

Leeslint is een halfjaarlijkse uitgave van Huis van het boek.

Leeslint wordt gratis toegezonden aan de Vrienden van het museum.

Alle correspondentie te richten aan de redactie van *Leeslint*:

Prinsessegracht 30
2514 AP Den Haag
t (070) 205 72 54
aafke.boerma@huisvanhetboek.nl

Eindredactie Aafke Boerma
Redactieraad Fokas Holthuis en Rickey Tax
Correctie Thom van Rossum
Fotografie Frank Jansen (tenzij anders vermeld)
Ontwerp Studio Tint, Den Haag
Vormgeving Jelle Hellinga, Den Haag
Druk: robstolk, Amsterdam

ISSN 0928-2262

Oplage 2000 exemplaren
Papier Biotop 120 grams
Letters Trinité van Bram de Does en
Productus van Petr van Blokland